

FOTO: DANIEL V. NOVEMBRE 2000

UN BRONZE DEL S. XIV A LA BASÍLICA DE SANTA MARIA D'IGUALADA

DANIEL VILARRUBIAS I CUADRAS

*A en Gaspar Vilarrubias,
que va vetllar en el seu moment
per conservar i dignificar aquesta campana*

El doctor Francesc Llop i Bayo, del gremi de Campaners Valencians, escrivia amb molt d'encert que el so d'una campana d'època reculada és, potser, l'única veu autèntica que en resta, sense canvis si es conserva en bon estat.

El tany de les campanes era un llenguatge perfectament conegut a la vila baixmedieval d'Igualada. No ens entretindrem ara a demostrar-ho, però Mn. Segura documentà els anys 1907-1908, a la seva *Història d'Igualada*, com un sastre o un sabater —és a dir gent de l'artesanat, del poble— podien ser capaços de tocar les hores i els tocs religiosos durant la primera meitat del s.

XV. El joc de campanes degué tenir unes dimensions majors quan, el 1480, es contractaven campaners per fer tal ofici i la “guaita”.

Tenim ara l'ocasió de parlar sobre un document sonor inèdit que ha restat oblidat dins el campanar —per cert el monument més antic sense que hagi perdut el seu ús— de la ciutat d'Igualada.¹ Concretament, la Basílica de Santa Maria guarda a la sobrecapella del baptisteri una peça de bronze, força degradada i netejada ara amb energia, però sense que hagi perdut —per sort— la patina del temps, tot conservant el gust de la vellúria. Actualment és dignificada gràcies a haver estat col·locada en un suport metàl·lic construït expressament.

Es tracta d'una campana que cal valorar enormement com una de les antigues que es conserven a Catalunya, anterior a les grans peces gòti-

1. Certament, la torre actual ja existia el 1388, segons demostra un *Llibre de la Universitat* de la vila d'Igualada (Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, Fons Arxiu Parroquial de Santa Maria, capsa 58) on, en el foli 36, s'esmenta: “Tant en el cloquer com en les altres torres de la dita vila, segons per dits venerables consellers fou ordenat.” Tenint en compte que la base (actual capella dels Dolors) es veu clarament de principis del s. XIV, o fins i tot anterior, i que el tipus de pedra i obra de paret es mantenen constants al llarg de tota l'alçada, afegint-hi el document que implica un cloquer de torre i l'estil·lística de les finestres coronelles -tan estretes i primitives que poden datar-se ca 1300- podem demostrar l'afirmació que l'esmentada torre és el monument en ús més vell d'Igualada.

En cap cas és una torre de 1514, com s'ha anat dient des de la *Història d'Igualada* (1907-1908). Les mencions del s. XVI són per a despeses per a un penell i teules, cosa que denota una

reparació d'una teulada vella, o el desig de cobrir un vell terrat amb filtracions. Solament els últims metres, amb uns grans finestrals de mig punt, podrien ésser dels ss. XV-XVI, perquè pel costat de sol ixent -el menys restaurat des de sempre- es posa de relleu un canvi de pedra, gastada en menor part, al nivell de l'inici dels finestrals més grans. Amb tot, el 1519 ja s'hi penjaven campanes, segons el primer llibre de baptismes de Santa Maria (“al finestral de la part squerra de tremuntana”). O sigui que només podria datar-se d'inicis del s. XVI el pis de finestrals campaners, suposant que no fos més antic o tot d'un mateix moment, ja que hem localitzat marques de picapedrers a dalt de tot que ja apareixen a nivell dels petits finestrals gòtics. Un sol moment constructiu o uns carreus reaprofitats? No ho sabem.

Finalment, no cal dir que el pis més elevat de tots, amb unes obertures quadrangulars, és obra dels anys seixantes del segle XX.

ques de la fi de l'Edat Mitjana. I és que la datació que proposem es mouria entre 1300 i 1350. Cal fonamentar aquesta proposta de situació cronològica en diversos punts. Abans, però, precisarem que una o dues de les característiques que anirem exposant no justificarien per elles mateixes la cronologia esmentada, però la reunió de totes elles sí que la fan defensable. A tot estirar, podria ésser un xic més tardana, sense passar tanmateix la barrera del 1400.

CARACTERÍSTIQUES

Per començar, la campana que ens ocupa no duu inscripció votiva, amb any, sant patró, nom, etc., com era força usual des del s. XVI i més encara des del s. XVII, encara que hi ha exemples retardataris o pobres (ermites, o bé campanes senyaleres de petites dimensions, al grans temples, on no es consideraven com a integrants de la campaneria pròpiament dita) que no contemplaven tal menció en el pressupost, ja de per si elevat, de la fosa.

Al s. XVI, les campanes comencen a ésser anomenades per la documentació mitjançant advocacions hagiogràfiques, ja que duïen gravades invocacions o imatges relatives al sant o santa —sants, santes— al·ludits. Això es justifica per la circulació d'estampes impreses sobre paper que esdevien model per ornar les campanes. Abans, en canvi, les inscripcions eren típiques i convencionals, i constituïen un repertori d'invocacions pie-

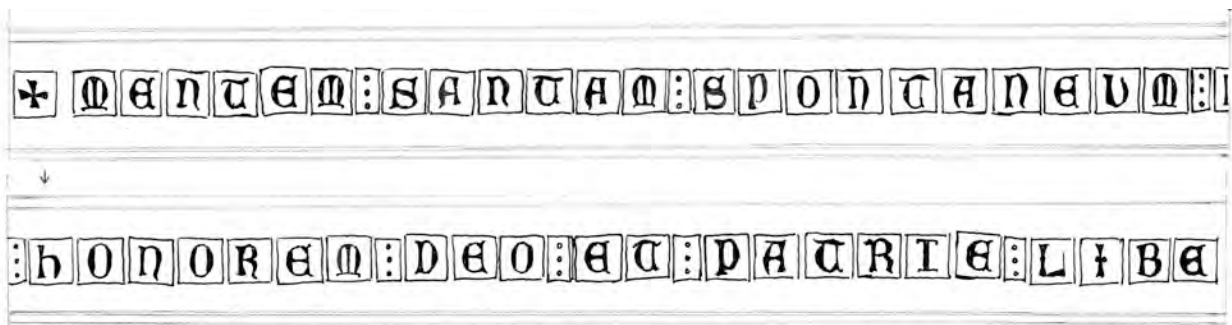
toses més o menys tancat, sense gaires gravats (molt rarament). Exemples d'aquestes inscripcions serien els següents: “Ave Maria Gratia plena, benedicta tu in mulieribus”; “Ihs. Deus homo factus est”; “Ihs. rex, veni cum pace”; “Xps vincit, xps regnat, xps imperat, xps ab omni malo nos defendat. Amen”...

Això feia que les campanes fossin conegudes no tant per la inscripció com per la funció o ofici al qual convocaven. Per exemple, independentment de la inscripció que duguessin, tindriem l'esquella “vedada”, la de “tèrcia”, la de “prima”, etc.

La majúscula gòtica, de 2 cm de mòdul, que orna la campana és la que trobem en tants sepulcres i làpides, des de la placa commemorativa de la seu vella de Lleida (1203) a la lauda funerària del baró de Mataplana (1297, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya), passant per les plaques de la porta de Sant Iu de la Seu de Barcelona (1298), el sepulcre de Santa Eulàlia de la mateixa Seu (ca 1327-39), la base del retaule de Cornellà de Conflent (datat el 1345), les pintures del rerecor de la catedral de Tarragona (ca 1360) o la inscripció que identifica el sepulcre de Berenguer de Castellort, mort el 1389, a Santa Maria de Cervera (1392). Les que més s'adiuen a la nostra peça són les del període 1297-1360. Són uns caràcters rodons i matusers, però d'una gran bellesa en la seva lectura.

En el cas de la basílica de Santa Maria d'Igualada, la inscripció era força emprada en d'altres contrades i permet d'ésser reconstruïda tota sencera:

“✠MENTEM:SANTAM:SPONTANEUM:HONOREM:DEO:ET:PATRIE:LIBE(RATIONEM)”.

El fet que hi faltin les últimes vuit lletres és indubtablement per raons d'espai i només corrobora la teoria que la inscripció era usual en campanes de l'època gòtica,² i no suposava pas cap problema deixar-la incompleta —cal tenir en compte, a més a més, l'alt grau d'analfabetisme d'aquella època.

D'altra banda, posa de manifest un fonedor primitiu, que no signa ni data les peces i que no tenia ni tan sols un tipus de lletreria més petit, ni la idea de continuar amb una segona línia de text, ubicar-lo al faldó i no al flanc o, senzillament, ajuntar més una lletra a la següent, ja que es troben força separades.

2. Diverses de les campanes de la Seu Vella anteriors a 1936 duïen aquesta inscripció (vegeu *El batall. Revista de la Confraria de campaners de Catalunya*, núm. 4, abril del 2000, p. 5 i 6, on s'esmenta la "Maria de la O" de l'any 1305 amb aquesta llegenda).

Pel que fa a la traducció, és complexa pel fet que es tracta d'una frase estereotipada i que apareix declinada de manera diferent en diverses campanes, cosa que en fa variar el sentit. Així, el seny Major de Cervera (1424) i la Calderona de la catedral primada de Toledo també duen la mateixa frase, però amb variants de declinació:

- *Igualada*: "mentem santam *spontaneum* honorem deo et patrie libe"

- *Cervera*: "mentem santam *spontaneam* honorem deo et patrie liberationem"

- *Toledo*: "mentem santam *spontaneam* honorem deo et patriam liberationem"

La variació més important és la del mot "espontani", que pot declinar-se de forma que es refereixi a la "ment sana" (*spontaneam* = espontània) en el cas de Cervera —i que és la que considerem correcta— o bé a l'"honor de Déu" (*spontaneum* = espontani) en el cas d'Igualada. Creiem que no és aquest el sentit original, perquè mai no s'ha pretès d'oferir un honor espontani sinó etern a Déu. En canvi, és lícita l'aparició d'una ment piadosa que, per exemple, costea o fon una campana de manera desinteressada (espontània).

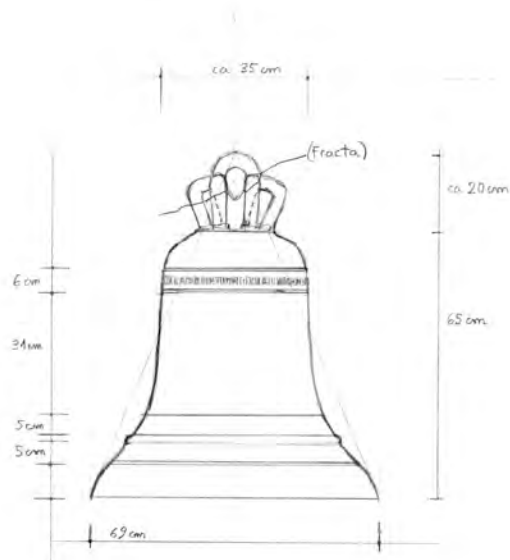
Pel que fa a la reconstrucció del mot "libe" per "liberationem", no és que sigui imprescindible (una libació és una ofrena), però el fet de ser una inscripció tipificada quasi ens obliga a entendre-la així. No ens aventurem a traduir-la, però constatarem que deixa ben clara la doble utilitat religiosa ("honorem Deo") i civil (toc de sometent o setge: "patrie liberationem") de la campana en aquells temps.

Cada lletra es degué tallar damunt una placa quadrada de cera i, a continuació, es degueren anar col·locant l'una darrere l'altra, sense que hi hagi cap tipus d'enllaç o nexa gràfic entre dos caràcters.

La separació de mots pels tres punts verticals és característica de les inscripcions gravades del s. XIV; les lletres no són sofisticades ni anguloses com les que apareixen al seny Major de Cervera (1424), la Carranca (també de Cervera i del mateix any) o la Major de Tarroja de Segarra (1456),³ ni tenen el grau de qualitat de fusió i unió entre elles que sí que presenta el Jaume (1429) de la Seu de València.

A més a més, totes aquestes campanes que passen del 1400 tenen diverses figuretes i escudets gravats, cosa que no passa amb la nostra, que no té la pretensió de ser una gran campana commemorativa sinó que és una peça sense any o fonedor, sense gravats, escuts i símbols hagiogràfics i sense garlandes florals o sanefes.

Però, per damunt de tot, les campanes del s. XV ja no tenen la forma allargassada que carac-

Dibuix de la campana a escala 1:10

3. Datacions llegides per l'autor en visites als cloquers.

teritza les dels segles XIII-XIV. La peça d'Igualada ens recorda molt la "Caterina" de la Seu de València (datada, a diferència de la nostra, el 1305) o les petites de la Seu de Mallorca, datades entre 1310 i 1312, algun exemplar de la Seu tarragonina o també la dels quarts del rellotge de Cervera.

Totes aquestes peces presenten una relació "diàmetre (boca)/alçada (sense nanses)" molt baixa, cosa pròpia de les campanes del s. XIII i primera meitat del XIV. La que ens ocupa fa 69 cm. de boca i 65 d'alçada sense nanses (malme-ses però recuperables amb una bona restauració, perquè en queda una bona part) i dona una relació de 1,06, allunyant-se del seny Major cerverí (1,19) del s. XV o de la grossa actual d'Igualada (1,25) del 1990.

També cal apuntar que el fonedor del seny Major de Cervera, Mateus de Ulmo (s'ha traduït "de l'Olm" però podria ésser un gentilici propi de la ciutat alemanya d'Ulm) s'havia associat amb el fonedor barceloní Pere Safont,⁴ el qual hem trobat documentat a Igualada el 1416 traficant amb el moro Alí Arrop per una quantitat de coure.⁵ Si el 1422 es mencionen senys "novellament fets o fabricats" a la vila,⁶ no seria d'estranyar la participació conjunta Safont-Olm en aquell projecte. Atès que podem admirar els ornaments artístics i els sons harmònics d'aquella campana de Cervera, conservada des del 1424, direm que la que centra el present estudi no pot ésser obra d'uns fonadors tan avançats, ni pel que fa a la decoració, ni pel que fa a la sonoritat. Aquest canvi visible a la peça de Cervera es deu, segurament, a la presència a Catalunya de grans i experts fonadors estrangers entorn de 1400.

4. Vegeu *Ilerda* núm. 44, 1983, p. 433. Treball de Josep M. Razquin i Jané.

5. A.H.C.I. (Arxiu Històric Comarcal d'Igualada), fons API (Arxiu parroquial de Santa Maria d'Igualada), capsa 31, document solt.

6. A.H.C.I., Arxiu Municipal, topogràfica 995. Llibre universitat, foli 38 vº.

Si es feien campanes d'aquest tipus a Igualada entre 1416 i 1422, aquesta podria tenir, almenys, mig segle de vida per aquells anys.

D'altra banda, el 1431, el rector Bernat Mercet notificava als consellers de la vila que tenia al campanar "...dos cenys e dues esquelles los quals trobí en aquesta esgleya o en lo campanar d'aquella a la hora que hic entrí e pres o rebí possessió de aquella, ço és lo ceny vey que és are e.j. ceny petit, lo qual c.és trencat, e les dues squelles que hi són..."⁷ El seny "vey" o el petit (trencat) bé podrien ésser la peça que tenim actualment, ja que devia ser vella, i ha arribat trencada, aparentment des de molt antic. Per això, creiem viable una datació de la primera meitat del s. XIV, amb la precaució que demana una escriptura amb marge cronològic força ampli.

Ignorem la funció de la campana que estudiem, ja que no n'hem conservat consuetud de tocs. Un inventari de béns de Santa Maria d'Igualada del 1933 ens descriu una campana "de últimos de s. XIV a primeros del XV a lo menos" i ens la identifica amb l'advocació de la Sang. Aquesta era, però, una peça de 1519 o de 1556 (bateigs documentats, obres respectives de Pere Grottes, natural de "lo royne" —no "Coyne" com s'ha dit— i de Joan Bou, campaner "casat a Guissona") força més gran i de més pes, al marge de tenir unes lletres força anguloses, típiques dels segles XV i XVI.

Al centre del campanar —segons l'esmentat inventari de béns de 1933— n'hi havia una altra, "fixa" i d'"uns 10 quintars de pes", "sense inscripció". Creiem que era aquesta, ja que les mides concorden i la brutícia enorme que tenia acumulada amagava en la pràctica totalitat la inscripció. La peça conserva encara avui unes antigues grapes de ferro que la sostenen per la base de les nanses (trencades) sense que —sortosament— se'ls acudís als nostres avantpassats de taladrar-la amb el

7. A.H.C.I., Arxiu Municipal, topogràfica 997. Llibre universitat, 1432, fol. 13.

fi de subjectar-la. Sembla que a la postguerra, i potser també abans, tocava els quarts del rellotge.⁸

La “inexistència” de la inscripció també podia anar lligada a la no comprensió del poc que hi deia per part del catalogador.

Sabem que aquesta campana es trobava, fins al moment de restaurar la torre el 1990-1991, al centre de la sala del campanar, suspesa per unes bigues de paret a paret, i a força alçada, ço que la feia de molt difícil accés (i dificultava la visió de cap epigrafia).

Les nanses són típicament gòtiques, de sis braços amb un gran tronc central que és també foradat i que esdevindria el principal punt de subjectació. Aquest es troba trencat, i sols dos dels sis braços originaris arriben a unir-s'hi, mentre que resten evidents les arrencades dels altres quatre.

Ja hem advertit que la sonoritat d'aquest vas és força atípica, ja que no és ni la moderna ni la usual. La peça, en ser colpejada a la falda, dona un Fa#3 i un Re4, però és impossible definir quina és la nota fonamental (nominal), ja que caldria conèixer molt bé el sistema d'anelles de vibració d'aquest tipus de campanes i això és cosa prou difícil, i és que no hi ha un tipus de plantilles o formes regularitzades fins als ss. XV-XVI.

A favor del Re4 tenim les dimensions de la copa i el fet que, en buscar el punt o anella de vibració, al llarg del faldó de la campana, on teòricament sols hauria de vibrar la nominal, ens trobem precisament el Re4. Per contra, a favor del Sol3 tenim que la “nominal” sol anar acompanyada d'una “primera” que molt sovint, i en peces antigues, es troba desafinada mig to o un to sencer per sota de la nominal. Això succeeix amb la relació Sol3 - Fa#3. A més, si la fonamental o nominal fos el Sol3, el Re4 en seria la cinquena, so con-

8. “Cloquers i campanes”. *Igualada, patrimoni cultural*. Sèrie 4^a, núm. 10. Igualada: M.I. Ajuntament d'Igualada, 1987. Text de Josep Elias i altres (equip de treball). S'hi diu: “A dins el campanar es trobava la campana per al toc dels quarts” (extret del llibre d'Antoni Carner, 1959).

comitant que també és important i usual. Creiem que és aquesta segona opció la més plausible, ja que el vas és força prim pel que fa al gruix de les parets. Això la fa més greu del normal (i la forma tan allargassada també podria contribuir-hi). Remarquem finalment que aquest conjunt de tres notes tan destacades dona una personalitat molt acusada al so que treu la campana.

Per les mides, aquesta campana es deu moure pels volts dels 200 kg., o potser menys, entorn dels 150 kg.

Tenint en compte totes les característiques exposades (especialment la data), ens trobem davant d'un document epigràfic i sonor d'una vàlua més que considerable, ja que el nombre de campanes del s. XIV a Catalunya no deu superar la dotzena d'exemplars. Cal afegir-hi, també, la singularitat d'una costella (motle del perfil i gruix) típicament gòtica, de manera que caldria incoar expedient per tal de declarar-la Bé d'Interès Cultural.

BIBLIOGRAFIA⁹

AA.VV. *Glocken in Geschichte und Gegenwart*. Dos vols., sota la direcció de Kurt Kramer. Karlsruhe: Badenia Verlag, 1986-1997.

AA.VV. *Frankfurter Glockenbuch*, sota la direcció de Konrad Bund. Frankfurt am Main: Verlag Waldemar Kramer, 1986.

DANIEL VILARRUBIAS I CUADRAS (Igualada, 1979) és estudiant d'Història de l'Art a la Universitat de Barcelona. Paral·lelament ha finalitzat els estudis de violí al Conservatori Superior de Música del Liceu, sota el mestratge de Gonçal Comellas. Té en curs de publicació un estudi aprofundit sobre la creu gòtica de plata de la Basílica de Santa Maria d'Igualada.

9. Recomanem la consulta dels volums següents, pel fet de contenir nombroses il·lustracions d'exemplars antics de campanes.